ISSN: P-2455-0515
E- 2394-8450

Educreator Research Journal

VOLUME–XII, Special Issues–I (B) Nov – Dec 2025

Original Research Article

भारत आणि पाकिस्तानातील कारगिल युद्धानंतरच्या संबंधाचा आढावा

** डॉ. विकास भानुदास टकले,*

** इतिहास विभाग प्रमुख, कला व वाणिज्य महाविद्यालय, राहू.*

प्रस्तावना:

भारत हे एक विशाल राष्ट्र आहे, ज्याची किनारपट्टी सुमारे ३,५०० मैल आणि जमीन सीमा ८,२०० मैल आहे. सागरी सीमा तीन दृष्टिकोनातून विशेष महत्त्वाची आहे: पहिले, महासागरातील महासत्तांमधील स्पर्धा भारताच्या सुरक्षेला धोका निर्माण करू शकते. दुसरे, भारताचा बहुतेक परकीय व्यापार हिंदी महासागरातून जातो. तिसरे, त्याच्या विशाल किनारपट्टीचे रक्षण करण्यासाठी, भारताने एक शक्तिशाली नौदल दल विकसित करणे आवश्यक आहे. भारत पाकिस्तान, चीन, नेपाळ, बांगलादेश आणि म्यानमारशी जमिनीच्या सीमा सामायिक करतो. त्याच्या अद्वितीय भौगोलिक स्थानामुळे, भारताचे परराष्ट्र धोरण खालील हितसंबंध लक्षात घेऊन तयार केले गेले आहे: १. शेजारी आणि राष्ट्रीय सुरक्षेला धोका निर्माण करणाऱ्या इतर राष्ट्रांशी मैत्रीपूर्ण संबंध राखले पाहिजेत. या धोरणांतर्गत, इराण, इराक, अफगाणिस्तान, इंडोचीन आणि कम्युनिस्ट चीनशी मैत्रीपूर्ण संबंध विकसित करण्याचे प्रयत्न केले गेले आहेत. २. तेल मिळविण्याच्या उद्देशाने पश्चिम आशियातील राष्ट्रांशी मैत्रीपूर्ण संबंध विकसित केले गेले आहेत. हा घटक भारताच्या अरब-समर्थक परराष्ट्र धोरणात केंद्रस्थानी आहे. ३. सीमावर्ती राज्यांमध्ये राहणाऱ्या भारतीयांचे कल्याण आणि भारतीय व्यापाराच्या विस्तारासाठी मूलभूत असलेल्या समुद्री आणि हवाई मार्गांची सुरक्षा. ५. आपल्या राष्ट्राच्या इतिहास, हितसंबंध आणि संस्कृतीनुसार आंतरराष्ट्रीय क्षेत्रात आणि सार्वभौम राष्ट्रांच्या कारभारात महत्त्वाची भूमिका बजावली गेली.[१]

C opyright © 2025 The Author(s): This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial Use Provided the Original Author and Source Are Credited.

कारगिल संघर्षाची सुरुवात सन १९९९ च्या जानेवारी महिन्यात झाली. या काळात मश्को ते बटालीक विभागातील भारतीय लष्कराला हिवाळ्यामुळे चौक्या सोडून काही किलोमीटर्स मागे हिवाळी चौक्यांवर आणण्यात आले होते. रिकाम्या भारतीय चौक्यांवर काही मुजाहिदीन (स्वयंघोषित काश्मिरी स्वातंत्र्यसैनिक) आणि मुजाहिदीनांच्या वेषातील पाकिस्तानी लष्कराचे जवान यांनी ताबा घेतला. भारतीय लष्कराला त्याचा सुगावा सन १९९९ च्या मे महिन्याच्या शेवटी लागला. २६ जुलै १९९९ पर्यंत भारतीय सैन्याने कारगिल क्षेत्रातील सर्व चौक्यांवर पुन्हा ताबा मिळवला. पण या संघर्षात भारताच्या लष्करातील अनेक

ISSN: P-2455-0515
E- 2394-8450

Educreator Research Journal

VOLUME–XII, Special Issues–I (B) Nov – Dec 2025

Original Research Article

शौर्यवान अधिकारी आणि सैनिकांना आपले प्राण गमवावे लागले, अनेकांना कायमचे अपंगत्व स्वीकारावे लागले. पण भारताने हे युद्ध जिंकून पाकिस्तानचा नक्षा उतरवला.

भारत आणि पाकिस्तानमधील संबंधांची पूर्व पार्श्वभूमी :

भारत व पाकिस्तान हि दोन्ही राष्ट्रे एकेकाळी एकत्र होती पण ब्रिटिश धोरणामुळे त्यांची विभागणी झाली. फाळणीनंतर दोन्ही देश एकमेकांचे वैरी बनले. या राष्ट्रीय भूमिका आंतरराष्ट्रीय स्तरावर एक ज्वलंत मुद्दा म्हणून अधोरेखित झाल्या आहेत. जर त्या काळातील राष्ट्रीय नेत्यांची दूरदृष्टी असती तर या परिस्थितीमुळे भारत-पाकिस्तान संबंधांमध्ये निर्माण झालेल्या समस्या टाळता आल्या असत्या. प्रथम, पाकिस्तानच्या निर्मितीनंतर लगेचच, फाळणीपूर्वीच्या काळातील आंतरराज्यीय सांप्रदायिक शत्रुत्वाने आंतरराष्ट्रीय संघर्षाचे रूप धारण केले असे दिसून आले. मुस्लिम लीग आणि काँग्रेसमधील संबंधांमध्ये असलेली परस्पर आंतरराष्ट्रीय कटुता, मत्सर, स्पर्धा आणि शत्रुत्व आता भारत-पाकिस्तान संबंधांचे एक मजबूत वैशिष्ट्य बनले आहे. दोन्ही पक्षांमधील वैचारिक फरक अधिकाधिक विसंगत होत चालले आहेत. भारतीय आणि पाकिस्तानी लोकांच्या सध्याच्या पिढ्यांना भूतकाळ विसरून त्यांच्या शेजाऱ्यांबद्दल सामान्य दृष्टिकोन विकसित करणे सोपे नाही. हे संबंध सामान्य करण्यासाठी सकारात्मक विचार, योग्य मानसिकता आणि दृढ इच्छाशक्ती आवश्यक आहे. भारत आणि पाकिस्तान शक्तिशाली राष्ट्रे म्हणून उदयास आले आणि त्यांनी त्यांचे काम सुरू केले. हळूहळू, हे दोन्ही देश असंख्य समस्या आणि गुंतागुंतींमध्ये अडकले, ज्यामुळे त्यांच्या परस्पर संबंधांमध्ये कटुता निर्माण झाली. हे संबंध सामान्य करण्यासाठी कट्टरतेपेक्षा सकारात्मक विचार, योग्य मानसिकता, दृढ इच्छाशक्ती आणि उदारतेची भावना आवश्यक आहे. अशाप्रकारे भारत आणि पाकिस्तानमधील संबंधांचा परिणाम आपल्याला दिसतो.[२]

भारत - पाकिस्तान यांच्यातील कारगिल युद्धानंतरचे संबंध :

कारगिल युद्ध (मे-जून १९९९) आणि पाकिस्तानमध्ये लष्करी हुकूमशाहीची स्थापना (ऑक्टोबर १९९९) नंतर भारत-पाकिस्तान संबंधांमधील थंडावा आणि स्थिरता दूर करण्यासाठी आणि द्विपक्षीय संबंधांना सकारात्मक चालना देण्यासाठी, पंतप्रधान अटलबिहारी वाजपेयी यांनी मे २००१ मध्ये पाकिस्तानचे मुख्य कार्यकारी जनरल परवेझ मुशर्रफ यांना शिखर परिषदेद्वारे दोन्ही देशांमधील संबंध आणि सहकार्य अधिक दृढ करण्यासाठी भारत भेटीचे आमंत्रण दिले. जनरल परवेझ मुशर्रफ यांनी हे आमंत्रण स्वीकारले आणि काही निवेदनांची देवाणघेवाण केल्यानंतर, १४ ते १७ जुलै २००१ पर्यंत भारताला भेट दिली, पंतप्रधान वाजपेयींसोबत शिखर चर्चेच्या चार फेऱ्या झाल्या. (भारत भेटीच्या काही दिवस आधी, जनरल मुशर्रफ यांनी त्यांच्या देशात त्यांचे संवैधानिक स्थान मजबूत करण्यासाठी पाकिस्तानचे राष्ट्रपतीपद देखील स्वीकारले होते.) १४ जुलै २००१ रोजी जनरल परवेझ मुशर्रफ भारतात आले तेव्हा त्यांचे हार्दिक स्वागत करण्यात आले आणि १५ जुलै रोजी

ISSN: P-2455-0515
E- 2394-8450

Educreator Research Journal

VOLUME–XII, Special Issues–I (B) Nov – Dec 2025

Original Research Article

आग्रा येथे शिखर परिषदेची चर्चा सुरू झाली. पहिल्या दिवसाची चर्चा सकारात्मक आणि सौहार्दपूर्ण वातावरणात झाली, ज्यामुळे दोन्ही देश सहकार्यात्मक संबंध सामान्य करण्यात आणि प्रस्थापित करण्यात यशस्वी होतील अशी आशा निर्माण झाली. तथापि, दुसऱ्या दिवशी जनरल मुशर्रफ यांनी पाकिस्तानचे सुप्रसिद्ध परराष्ट्र धोरण (काश्मीर धोरण) अतिशय कठोर पद्धतीने मांडले तेव्हा गतिरोध निर्माण झाला. त्यांनी सांगितले की पाकिस्तान काश्मीरला भारत-पाकिस्तान संबंधांमधील मुख्य संघर्ष मानतो, त्याशिवाय संबंधांमध्ये प्रगती होऊ शकत नाही. त्यांनी काश्मीरमध्ये सुरू असलेल्या दहशतवादाचे वर्णन काश्मिरी लोकांचा स्वातंत्र्यासाठीचा संघर्ष आणि भारताच्या दहशतवादविरोधी कारवाया दडपशाहीचे उपाय म्हणून केले. पाकिस्तानचे हे धोरण आणि त्याच्या कठोर अभिव्यक्तीमुळे शिखर परिषदेला नकारात्मक आणि तणावपूर्ण वातावरण मिळाले.[३]

भारताने स्पष्टपणे सांगितले की ते भारत-पाकिस्तान संबंधांमध्ये काश्मीरला एक मुद्दा मानतात, परंतु तो एकमेव मुद्दा नाही. सीमापार दहशतवाद, म्हणजेच पाकिस्तान पुरस्कृत दहशतवाद, काश्मीरमधील सध्याच्या संकटाचे मुख्य कारण होते. काश्मीर मुद्द्यासोबतच या मुद्द्यावरही चर्चा झाली पाहिजे. जम्मू आणि काश्मीर हा भारताचा अविभाज्य भाग आहे आणि त्याच्या सुरक्षेच्या गरजांनुसार कृती करणे आणि दहशतवादविरोधी कारवाया करणे हा भारताचा सर्वोच्च अधिकार आहे. दोन्ही देशांमधील अशा मतभेदांमुळे, काश्मीरवरील पाकिस्तानच्या ठाम भूमिकेमुळे शिखर परिषदेचे अपयश निश्चित झाले. शिखर परिषदेनंतर कोणतीही संयुक्त घोषणापत्र जारी करण्यात आले नाही किंवा कोणताही करार झाला नाही या वस्तुस्थितीतून त्याचे अपयश स्पष्ट होते. कोणत्याही कागदपत्रांवर स्वाक्षरी झाली नाही. संयुक्त पत्रकार परिषदही घेण्यात आली नाही. जनरल मुशर्रफ १६ जुलै २००१ च्या रात्री पाकिस्तानला परतले. आग्रा शिखर परिषद ज्या वातावरणात झाली त्याचे विश्लेषण करण्यासाठी, काही तथ्ये समजून घेणे महत्त्वाचे आहे:

१. भारत आणि पाकिस्तान दोघांनीही ओळखले की द्विपक्षीय संवाद हा त्यांच्यातील संबंध सामान्य करण्याचा आणि सहकार्य वाढवण्याचा एकमेव मार्ग आहे. ही काळाची गरज होती.

२. भारत-पाकिस्तान संबंधांमध्ये काश्मीर प्रश्न हा एक महत्त्वाचा मुद्दा होता. पाकिस्तानने तो एक मध्यवर्ती मुद्दा मानला आणि प्रथम त्याच्या निराकरणाचा पुरस्कार केला, कारण तो सोडवल्यानंतरच भारत-पाकिस्तान संबंध सुधारू शकतात असा त्यांचा विश्वास होता. भारताने तो फक्त एक मुद्दा मानला आणि परस्पर सहकार्य आणि विश्वासाद्वारे संबंध सुधारूनच काश्मीर प्रश्न सोडवता येईल असा त्यांचा विश्वास होता.

३. भारताने जम्मू आणि काश्मीरमधील सीमापार दहशतवाद हा एक अत्यंत नकारात्मक मुद्दा मानला जो दोन्ही देशांमधील संबंधांना हानिकारकपणे मर्यादित करत होता आणि त्याचे उच्चाटन करणे अत्यंत आवश्यक मानले. दहशतवादाची मुळे

ISSN: P-2455-0515
E- 2394-8450

Educreator Research Journal

VOLUME–XII, Special Issues–I (B) Nov – Dec 2025

Original Research Article

पाकिस्तान आणि अफगाणिस्तानात आहेत आणि पाकिस्तानी राज्यकर्त्यांनी ती दूर करण्यासाठी भारताला सहकार्य करावे असे त्यांचे मत होते. याउलट, पाकिस्तानने जम्मू आणि काश्मीरमधील समस्या काश्मिरी लोकांचा स्वातंत्र्याचा संघर्ष मानली आणि भारत सरकारला त्यांच्या "दमनकारी कृती" थांबवण्याचे आवाहन केले. काश्मिरींना पाठिंबा देणे हे त्यांचे नैतिक आणि मानवतावादी कर्तव्य मानले.

४. भारताचा असा विश्वास होता की दोन्ही देशांमधील सामाजिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक संबंध मजबूत आणि विस्तृत करून, एक पाया तयार केला जाऊ शकतो जो त्यांच्या संबंधांमधील सर्व समस्यांचे सकारात्मक निराकरण करण्यासाठी खूप उपयुक्त ठरू शकेल. याउलट, पाकिस्तानचा असा विश्वास होता की काश्मीर प्रश्न सोडवल्याशिवाय त्यांच्या संबंधांमध्ये कोणतीही महत्त्वपूर्ण आणि फायदेशीर प्रगती होऊ शकत नाही, आणि म्हणूनच, हा प्रश्न (वाद) प्रथम सोडवणे आवश्यक होते.

५. पाकिस्तानला इतर देशांची, विशेषतः अमेरिकेची मध्यस्थी किंवा काश्मीर प्रश्न सोडवण्यात संयुक्त राष्ट्रांची भूमिका हवी होती (दगडे). याउलट, भारताला शिमला करारात नमूद केल्याप्रमाणे सर्व परस्पर समस्या द्विपक्षीय संवादाद्वारे सोडवल्या जाव्यात अशी इच्छा होती.

आग्रा शिखर परिषदेच्या वातावरणावर या सर्व घटकांचा प्रभाव होता आणि ते जवळजवळ अयशस्वी होण्याचे कारण होते."[४]

आग्रा शिखर परिषदेच्या काही दिवसांनंतर, दोन्ही देशांच्या नेत्यांनी कबूल केले की कोणताही करार झाला नसला तरी, हा उपक्रम काही प्रमाणात यशस्वी झाला कारण त्यामुळे द्विपक्षीय संवादाची प्रक्रिया पुन्हा सुरू झाली होती. भारतीय पंतप्रधान सप्टेंबर-ऑक्टोबर २००१ मध्ये पाकिस्तानला भेट देणार होते आणि इस्लामाबादमध्ये आग्रा शिखर परिषदेची प्रक्रिया सुरू ठेवणार होते. भारत-पाकिस्तान संबंध सामान्य करण्यासाठी आणि परस्पर समस्या सोडवण्यासाठी द्विपक्षीय संवाद आवश्यक आहे हे दोन्ही देशांनी ओळखले.

आग्रा शिखर परिषदेपूर्वी आणि नंतर पाकिस्तानच्या राजकारणात काही महत्त्वपूर्ण बदल दिसून आले:

१. भारत भेटीच्या काही दिवस आधी, मुख्य लष्करी कार्यकारी जनरल परवेझ मुशर्रफ यांनी पाकिस्तानचे राष्ट्रपतीपद स्वीकारले आणि त्यांचे संवैधानिक स्थान मजबूत केले.

२. पाकिस्तानच्या लोकांशी संपर्क स्थापित करण्यासाठी, पाकिस्तानी जनमतावर काही प्रभाव पाडण्याच्या उद्देशाने, अध्यक्ष परवेझ मुशर्रफ यांनी भारत भेटीपूर्वी विविध राजकीय पक्ष, हितसंबंध गट आणि धार्मिक गटांसोबत अनेक बैठका घेतल्या. तथापि, पाकिस्तानचे दोन प्रमुख राजकीय पक्ष, पीपीपी आणि पीएमएल, या बैठकांमध्ये सहभागी झाले नाहीत.

ISSN: P-2455-0515
E- 2394-8450

Educreator Research Journal

VOLUME–XII, Special Issues–I (B) Nov – Dec 2025

Original Research Article

३. काश्मीर मुद्द्यावर भारतासोबत कठोर भूमिका घेऊन, जनरल परवेझ मुशर्रफ यांनी पाकिस्तानच्या देशांतर्गत राजकारणात त्यांची विश्वासार्हता आणि पाठिंबा वाढवण्याचा प्रयत्न केला. शिखर परिषदेच्या दिवशी, जनरल मुशर्रफ यांनी भारतीय पाहुणे सरकार आणि पाकिस्तानचे सुप्रसिद्ध धोरणात्मक निर्णय सांगण्यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या माध्यमांवर कठोर टीका केली. या प्रयत्नांमुळे आग्रा शिखर परिषदेचे यश अशक्य झाले.

४. पाकिस्तानने भारताशी संबंधांपेक्षा काश्मीर मुद्द्याला प्राधान्य देण्याचे धोरण स्वीकारले. जनरल परवेझ मुशर्रफ आणि त्यांच्या अधिकाऱ्यांनी आग्रा शिखर परिषदेला काश्मीरवरील संवादाचे स्वरूप देण्याचा प्रयत्न केला.

५. पाकिस्तानच्या देशांतर्गत राजकारणातील दबाव (जिहादी गट/संघटनांचा दबाव) आणि निर्बंध (लोकशाही व्यवस्थेऐवजी लष्करी हुकूमशाहीची उपस्थिती) यामुळे आग्रा शिखर परिषदेला तणावपूर्ण पार्श्वभूमी मिळाली.

६. भारतीय राजनयिकतेने पाकिस्तानच्या राजनैतिक प्रचार आणि प्रचाराला तोंड देण्याचा प्रयत्न केला आणि चालू असलेल्या चर्चेला कोणत्याही निष्कर्षापर्यंत पोहोचवण्यात ते यशस्वी झाले नाहीत. तथापि, मोठ्या प्रमाणात पाकिस्तानची हट्टी वृत्ती आग्रा शिखर परिषदेच्या अपयशाचे कारण होती.

पाकिस्तानशी उच्च पातळीवर द्विपक्षीय चर्चा सुरू करून, भारताने आंतरराष्ट्रीय समुदायाला हे दाखवून दिले की ते काश्मीरसह सर्व मुद्द्यांवर पाकिस्तानशी संवाद साधण्याच्या बाजूने आहे आणि त्यासाठी प्रयत्नशील आहे. भारताने हे देखील स्पष्ट केले की मुख्य मुद्दा सीमापार दहशतवादाचा धोका दूर करणे आहे, ज्याशिवाय भारत-पाकिस्तान संवाद कोणत्याही सकारात्मक निकालाकडे जाऊ शकत नाही. आग्रा शिखर परिषदेपूर्वी, अनुकूल वातावरण निर्माण करण्यासाठी, भारताने पाकिस्तानमधून येणाऱ्या प्रवाशांसाठी एकतर्फी व्हिसा नियम शिथिल केले आणि भारतात प्रवेश करण्याचे अधिक मार्ग खुले केले. तथापि, पाकिस्तानमधून भारतात येणाऱ्या दहशतवादाचा (सीमापार दहशतवाद) कडकपणे सामना करण्याचा आपला निर्धार वारंवार पुन्हा व्यक्त केला आणि हा प्रमुख मुद्दा आंतरराष्ट्रीय समुदायासमोर मांडण्यासाठी सर्वतोपरी प्रयत्न केले. भारताने असेही स्पष्ट केले की जम्मू आणि काश्मीर हा भारताचा अविभाज्य भाग आहे आणि तो भारतीय धर्मनिरपेक्षतेचा ध्वजवाहक आहे, जो कोणीही भारतापासून वेगळा करू शकत नाही.[५] आग्रा शिखर परिषद मर्यादित प्रमाणात यशस्वी झाली. मे-जून १९९९ पासून सुरू असलेला गतिरोध संपुष्टात आला आणि भारत-पाकिस्तान द्विपक्षीय संवादाची प्रक्रिया सुरू झाली. आग्रा शिखर परिषद झाल्यानंतर लगेचच, भारत आणि पाकिस्तानमध्ये शाब्दिक युद्ध सुरू झाले, ज्यात अपयशासाठी एकमेकांना दोषी ठरवण्यात आले. तथापि, काही दिवसांतच, दोन्ही देशांनी द्विपक्षीय संवाद पुन्हा सुरू झाल्याचे यशस्वी झाल्याचे स्वागत करण्यास सुरुवात केली आणि ही प्रक्रिया सुरू ठेवण्याचा निर्धार व्यक्त केला. पंतप्रधान अटलबिहारी वाजपेयी यांच्या पाकिस्तान दौऱ्याबाबत चर्चा सुरू झाली. ११ सप्टेंबर २००१ रोजी अमेरिकेत झालेल्या भयानक आणि जघन्य दहशतवादी हल्ल्यांनंतर,

ISSN: P-2455-0515
E- 2394-8450

Educreator Research Journal

VOLUME–XII, Special Issues–I (B) Nov – Dec 2025

Original Research Article

आंतरराष्ट्रीय वातावरणात तीव्र बदल झाला. अफगाणिस्तान (खरेतर अफगाणिस्तान आणि पाकिस्तान) मध्ये केंद्रित असलेल्या आंतरराष्ट्रीय दहशतवादाच्या धोक्याचा सामना करण्यासाठी अमेरिकेच्या नेतृत्वाखाली संयुक्त आंतरराष्ट्रीय प्रयत्न सुरू करण्यात आले. या वातावरणात, भारत-पाकिस्तान शिखर परिषद संवाद पुन्हा सुरू करण्याच्या प्रक्रियेला धक्का बसला. पाकिस्तानच्या परराष्ट्र धोरणात बदल झाला आणि पाकिस्तानने अफगाणिस्तानमधील तालिबान राजवटीविरुद्धच्या राजनैतिक, आर्थिक आणि लष्करी कारवायांमध्ये अमेरिकेला पाठिंबा देण्यास सुरुवात केली. अमेरिकेने ८ ऑक्टोबर २००१ रोजी अफगाणिस्तानविरुद्ध लष्करी कारवाई सुरू केली आणि त्याआधी भारत आणि पाकिस्तानवरील निर्बंध उठवले. पाकिस्तान पुन्हा एकदा अमेरिकेच्या मदतीचे केंद्र बनले आणि अमेरिकेला अफगाणिस्तानविरुद्धच्या कारवाईत पाकिस्तानी लष्करी तळांचा वापर करण्याचा अधिकार मिळाला. अमेरिकेने पुन्हा एकदा भारत-पाकिस्तान संबंधांमध्ये काश्मीरला मध्यवर्ती मुद्दा म्हणण्यास सुरुवात केली. पाकिस्तानने काश्मीर मुद्द्यावर भारताशी वाटाघाटी करण्याची इच्छा व्यक्त केली. भारताने स्पष्टपणे सांगितले की काश्मीरसह सर्व द्विपक्षीय मुद्द्यांवर पाकिस्तानने पुरस्कृत केलेल्या सीमापार दहशतवादाचा अंत झाल्यानंतरच चर्चा करता येईल. अफगाणिस्तानमधील अमेरिकेच्या लष्करी कारवाईमुळे भारत-पाकिस्तान संबंध गुंतागुंतीच्या परिस्थितीत ढकलले गेले. ओसामा बिन लादेन आणि त्याची संघटना अल-कायदा यांचे प्रतीक असलेल्या अफगाणिस्तानविरुद्ध सुरू असलेल्या अमेरिकेच्या लष्करी कारवाईत पाकिस्तान एक प्रमुख खेळाडू बनला. तालिबान समर्थक देशापासून ते तालिबानविरोधी देश बनले. या धोरणातील बदलाला पाकिस्तानमधील अनेक धार्मिक गट/संघटना (जिहादी गट/संघटना) विरोध झाला. तालिबान समर्थक (दहशतवाद समर्थक) देशापासून, पाकिस्तान दहशतवादविरोधी आघाडीचा देश बनला, परंतु या परिवर्तनामुळे असंख्य अडथळे आणि अडचणी निर्माण झाल्या. तालिबान राजवटीच्या समाप्तीनंतर अफगाणिस्तानमध्ये नवीन राजवट, जी पाकिस्तानविरोधी असू शकते, उदयास येण्याची शक्यता एक महत्त्वपूर्ण आव्हान निर्माण झाली.

या वातावरणात, पाकिस्तानने काश्मीर मुद्द्यावर भारताकडून लष्करी कारवाईची शक्यता आणि स्वतःच्या अडचणींवर प्रकाश टाकून जास्तीत जास्त अमेरिकन पाठिंबा मिळवण्याचे धोरण स्वीकारले. भारत-पाकिस्तान सीमा आणि प्रत्यक्ष नियंत्रण रेषेवर लष्करी उभारणी आणि कारवायांद्वारे, काश्मीर मुद्द्यावर भारतावर दबाव आणण्यासाठी त्याने आपल्या लोकांचा आणि जागतिक समुदायाचा वापर करण्यास सुरुवात केली. १५ ऑक्टोबर २००१ पासून भारत-पाकिस्तान सीमा आणि प्रत्यक्ष नियंत्रण रेषेवर (LAC) तणाव निर्माण झाल्यामुळे भारताने कठोर लष्करी कारवाई केली, ज्यामुळे पाकिस्तानी शासकांना काश्मीर आणि "भारताच्या धोक्याबद्दल" शोक व्यक्त करण्यास आणखी प्रोत्साहन मिळाले. राष्ट्राध्यक्ष परवेझ मुशर्रफ यांनी भारतासोबत द्विपक्षीय चर्चेची दुसरी फेरी सुरू करण्याचे सांगितले, तर पाकिस्तानने सीमेवर लष्करी दबाव वाढवण्याचे आणि

ISSN: P-2455-0515
E- 2394-8450

Educreator Research Journal

VOLUME–XII, Special Issues–I (B) Nov – Dec 2025

Original Research Article

जम्मू आणि काश्मीरमध्ये दहशतवाद्यांना घुसवण्यासाठी गोळीबार करण्याचे धोरण स्वीकारले. अशा वातावरणात, भारताने पाकिस्तानशी चर्चा करण्याचे कोणतेही औचित्य नसल्याचे भारताने स्पष्टपणे सांगितले.[६] दहशतवाद्यांवर कठोर कारवाई करण्याचा आपला निर्णय भारताने पुन्हा एकदा मांडला, परंतु सध्याच्या परिस्थितीत, भारत पाकिस्तानच्या अडचणी वाढवू इच्छित नाही आणि वाढवू इच्छित नाही असेही त्यांनी सांगितले. सप्टेंबर-ऑक्टोबर २००१ मध्ये अफगाणिस्तान संकटामुळे निर्माण झालेल्या वातावरणामुळे भारत-पाकिस्तान संबंध गुंतागुंतीचे झाले. १३ डिसेंबर २००१ रोजी भारतीय संसदेवर (भारतीय लोकशाही आणि लोकप्रिय सार्वभौमत्वाचे प्रतीक) दहशतवादी हल्ला झाला आणि हा हल्ला पाकिस्तानी भूमीवरून कार्यरत असलेल्या भारतविरोधी दहशतवादी संघटनांनी केल्याचे स्पष्ट पुरावे समोर आले तेव्हा परिस्थिती आणखी गुंतागुंतीची झाली.

भारताने या हल्ल्याला शत्रुत्वाचे कृत्य मानले आणि पाकिस्तानशी राजनैतिक संबंध गंभीरपणे कमी केले, पाकिस्तानमधील भारतीय उच्चायुक्त आणि कर्मचाऱ्यांना परत बोलावले, भारतातील पाकिस्तानी दूतावासातील कर्मचाऱ्यांची संख्या मोठ्या प्रमाणात कमी करण्याचा निर्णय घेतला, पाकिस्तानी विमानांना भारतीय हद्दीवरून उड्डाण करण्यास बंदी घातली, भारत-पाकिस्तान रेल्वे आणि बस सेवा स्थगित केल्या आणि युद्धसदृश परिस्थितीत भारत-पाकिस्तान सीमेवर भारतीय सैन्य तैनात केले. भारत-पाकिस्तान युद्धाची शक्यता निर्माण झाली. भारताने पाकिस्तानला त्यांच्या हद्दीतून भारतात येणारा सीमापार दहशतवाद संपवण्याचे, भारतविरोधी दहशतवादी संघटना आणि धार्मिक कट्टरपंथी संघटनांना मोडून काढण्याचे आवाहन केले आणि त्यानंतरच दोन्ही देशांमधील परस्पर मुद्द्यांवर आणि समस्यांवर चर्चा होऊ शकली. सार्क बैठकीत (जानेवारी २००२), पाकिस्तानचे राष्ट्राध्यक्ष जनरल परवेझ मुशर्रफ यांनी मैत्रीचा हावभाव ढोंग मानला आणि त्यात म्हटले की पाकिस्तानच्या शब्द आणि कृतीत तफावत आहे. पाकिस्तान दहशतवादी संघटनांना आश्रय, मदत आणि पाठिंबा देत आहे, अफगाणिस्तानातील अल कायदा-तालिबान दहशतवादी राजवटीविरुद्ध अमेरिकेशी सहयोग करत आहे, भारताविरुद्ध सीमापार दहशतवादाला आश्रय देत आहे आणि प्रोत्साहन देत आहे, तर भारताशी मैत्रीबद्दलही बोलत आहे. भारतीय नेतृत्वाने स्पष्टपणे घोषित केले की जर पाकिस्तानने दहशतवादाला पाठिंबा देण्याचे धोरण सोडले नाही तर भारत त्याच्याविरुद्ध युद्धासह कोणतीही कारवाई करण्यास मागेपुढे पाहणार नाही. राष्ट्राला दिलेल्या दूरचित्रवाणी भाषणात, पाकिस्तानच्या राष्ट्रपतींनी सांगितले की त्यांचा देश दहशतवाद्यांना कोणतीही मदत किंवा पाठिंबा देत नाही, परंतु पाकिस्तानी भूमीवर कार्यरत असलेल्या काही दहशतवादी संघटनांवर कडक बंदी घालण्याची प्रतिज्ञा देखील केली. त्यांनी पाकिस्तानमधील धार्मिक अतिरेक्यांचा निषेध केला, परंतु काश्मीरमधील दहशतवादाचे वर्णन राष्ट्रीय मुक्ती चळवळ म्हणून केले. शिवाय, जनरल मुशर्रफ यांनी

ISSN: P-2455-0515
E- 2394-8450

Educreator Research Journal

VOLUME–XII, Special Issues–I (B) Nov – Dec 2025

Original Research Article

भारताशी संवाद साधण्याची ऑफर दिली आणि सीमावर्ती भागातून भारतीय सैन्य मागे घेण्याची आणि लष्करी तणाव कमी करण्याची वकिली केली.

त्यांनी काश्मीरमध्ये अमेरिकेच्या मध्यस्थीची मागणीही केली आणि काश्मीर प्रश्नाचे निराकरण झाल्याशिवाय भारत-पाकिस्तान संबंधांमध्ये कोणत्याही सकारात्मक विकासाची शक्यता फेटाळून लावली. स्पष्टपणे, पाकिस्तानने आपल्या पूर्वीच्या दुटप्पी धोरणाचे पालन करण्याचा प्रयत्न केला. आंतरराष्ट्रीय दबावाखाली, त्यांनी दहशतवादाचा निषेध केला आणि त्याला विरोध जाहीर केला, परंतु त्याच वेळी काश्मीरमध्ये सुरू असलेल्या दहशतवादाला पाठिंबा जाहीर केला आणि त्याला मुक्ती संग्राम म्हटले.[७] स्वाभाविकच, भारताने पाकिस्तानच्या राष्ट्रपतींनी केलेल्या घोषणा केवळ घोषणा म्हणून समजाव्यात. भारताने सादर केलेल्या यादीत समाविष्ट असलेल्या २० प्रमुख दहशतवादी आणि गुन्हेगारांना लवकरात लवकर भारताकडे प्रत्यार्पण करावे अशी मागणी भारताने पुन्हा एकदा केली, कारण त्यांनी भारतीय राज्याविरुद्ध घृणास्पद गुन्हे केले होते. भारतीय विमान अपहरणातील गुन्हेगार पाकिस्तानी भूमीवर मुक्तपणे फिरत होते आणि त्यांना पाकिस्तानी गुप्तचर संस्था, आयएसआय आणि सरकार संरक्षण देत होते. पाकिस्तानने असे म्हटले की ते भारतात राहणाऱ्या गुन्हेगारांची यादी देखील तयार करत आहे ज्यांनी पाकिस्तानविरुद्ध गुन्हे केले आहेत. भारताचे परराष्ट्र मंत्री जसवंत सिंग यांनी तातडीने घोषणा केली की पाकिस्तानने ही यादी भारताला त्वरित द्यावी आणि भारत त्यांच्याविरुद्ध योग्य ती कारवाई करेल आणि त्यांना पाकिस्तानला सोपवेल. भारताने आधीच पाकिस्तानला दहशतवादी गुन्हेगारांची यादी सादर केली असल्याने, पाकिस्तान सरकारने त्यांना ताबडतोब भारताकडे सोपवावे. तथापि, पाकिस्तान सरकारने जाहीर केले की ते त्यांच्या कोणत्याही नागरिकाला भारताकडे सोपवणार नाही. अशाप्रकारे, २००१ मध्ये भारत-पाकिस्तान संबंध तणावपूर्ण राहिले.[८]

मे २००२ ते एप्रिल २००३ पर्यंत, भारत-पाकिस्तान संबंध अत्यंत तणावपूर्ण राहिले आणि नोव्हेंबर २००३ पर्यंत, दोन्ही देशांमधील विनाशकारी युद्धाची शक्यता कायम राहिली. या परिस्थितीत, जगभरातील अनेक देशांनी, विशेषतः अमेरिका, ब्रिटन, जर्मनी, फ्रान्स, ऑस्ट्रेलिया आणि इतर G-8 देशांनी, भारत-पाकिस्तान लष्करी तणाव कमी करण्यासाठी प्रयत्न सुरू केले. अमेरिकेने भारताला खात्री देण्याचा प्रयत्न केला की पाकिस्तान सीमेपलीकडून होणारी घुसखोरी रोखण्यासाठी आणि नियंत्रण रेषा राखण्यासाठी प्रयत्न करत आहे आणि भारताने संयम बाळगावा. भारताने सांगितले की ते सर्व निर्णय आश्वासनांवर नव्हे तर प्रत्यक्ष परिस्थितीवर आधारित घेईल. हिंसाचाराची पातळी, दहशतवादी संप्रेषण आणि सीमेपलीकडून होणाऱ्या दहशतवादी घटनांची संख्या कमी झाली आहे का आणि दहशतवादाबाबत पाकिस्तानच्या धोरणाच्या खऱ्या स्वरूपामध्ये काही बदल झाला आहे का हे भारत तपासेल. या घटकांच्या आधारे, भारत पाकिस्तानविरुद्ध लष्करी कारवाईच्या धोरणाचा आढावा घेईल. आंतरराष्ट्रीय समुदायाने पाकिस्तानला संयुक्त राष्ट्रांच्या ठराव १३७३ अंतर्गत दहशतवादाविरुद्ध भूमिका

ISSN: P-2455-0515
E- 2394-8450

Educreator Research Journal

VOLUME–XII, Special Issues–I (B) Nov – Dec 2025

Original Research Article

घेण्याचे आवाहन केले. भारताने सुचवले की दोन्ही देशांनी सीमेपलीकडून होणारा दहशतवाद आणि घुसखोरी रोखण्यासाठी संयुक्त लष्करी देखरेख युनिट्स तैनात करावेत, परंतु पाकिस्तानने भारताचा प्रस्ताव स्वीकारण्यास नकार दिला. यामुळे भारत-पाकिस्तान संबंधांमध्ये लष्करी तणाव कायम राहिला आणि भारत-पाकिस्तान युद्धाची शक्यता कायम राहिली. नंतर, जून २००२ मध्ये, परिस्थितीत काही सुधारणा पाहून, भारत आणि पाकिस्तानने सीमेवर त्यांची लष्करी उभारणी कमी करण्याचा निर्णय घेतला, परंतु परिस्थिती तणावपूर्ण राहिली.[९]

समारोप :

कारगिल संघर्ष पाकिस्तान पुरस्कृत होता. पाकिस्तानाने भारताबद्दल नेहमीच दुटप्पी भूमिका ठेवली आहे. वास्तविक पाहता, त्याला काश्मीर जिंकून घेऊन पाकिस्तानाचा भाग बनवायचे आहे की, काश्मिरचे निमित्त करून भारतात असंतोष आणि अस्थिरता निर्माण करून भारताच्या प्रगतीला खीळ घालायची आहे, हे निश्चित सांगण्यासारखी परिस्थिती नाही. समजा काश्मिर पाकिस्तानाचा भाग बनला तरी पाकिस्तान भारताशी असलेली वैरभावना विसरू शकेल काय? भारत आणि पाकिस्तानात मैत्री होऊ शकेल काय ? या प्रश्नांची उत्तरे निश्चितच नकारात्मक आहेत. काश्मिरचे भारतात झालेले विलिनीकरण सन १९४७ च्या कायद्याप्रमाणे झाले आहे. काश्मिरी जनतेने हे वास्तव स्वीकारून लोकशाहीचा मार्ग स्वीकारला आहे. पाकिस्तानाच्या चिथावणीने काही हितसंबंधी गट आणि तरुण मूलतत्त्ववादी बनलेले असले तरी बहुसंख्य काश्मिरी समजूतदार आहेत. कारगिल संघर्षात मुजाहीद्दीनांच्या वेषात पाकिस्तानी सैनिक होते. तसेच या संघर्षासाठी पाकिस्तानी लष्कराने साधनसामग्री पुरवली हे तपशिलासह सिद्ध झाले आहे. भारतीय सैन्याने युद्धबंदी म्हणून पकडलेल्या अनेक सैनिकांनी याबाबत कबुली दिली. तसेच पाकिस्तान सरकारने या कारवाईत उल्लेखनिय कामगिरी करणाऱ्या सेनाधिकारी आणि सैनिकांना शौर्य पदके बहाल केली. पाकिस्तानाचा कारगिल संघर्षात प्रत्यक्ष सहभाग होता. प्रशिक्षित आणि सुसंघटीत अशा पाकिस्तानी सैनिकांनी (Regulars) लढलेल्या या युद्धात सुरवातीला जरी भारतीय सैन्याचा प्रतिकार संभ्रमावस्तेतला असला तरी त्यानंतर भारतीय सैन्याने योग्य प्रकारे हा संघर्ष हाताळला. हे सिद्ध करण्यात आले आहे.

संदर्भ :

१. डॉ. श्याम मोहन अग्रवाल,डॉ. महेन्द्र सिंह पलसानिया "अन्तर्राष्ट्रीय सम्बन्ध",आस्था प्रकाशन,पृ.क्र. ३४४-३४५

२. बी.एल. फडिया, "आंतरराष्ट्रीय संबंध" साहित्यिक भवन पब्लिकेशन, आगरा.२००२, पृ.क्र. २४६

३. दीक्षित जे.एन., "भारत-पाक सम्बन्ध : युद्ध और शान्ति में", प्रभात प्रकाशन, दिल्ली, २००३, पृ.क्र. ४०१

४. इंडिया टुडे, सप्टेंबर २००३ नवी दिल्ली, पृ.क्र. २८

५. उपरोक्त,अग्रवाल, डा श्याम मोहन, पलसानिया डॉ. महेन्द्र सिंह, पृ.क्र. ३२३

ISSN: P-2455-0515
E- 2394-8450

Educreator Research Journal

VOLUME–XII, Special Issues–I (B) Nov – Dec 2025

Original Research Article

६. खान, डॉ. वसीम अहमद, "भारत-चीन-पाकिस्तान संबंध," डिस्कव्हरी पब्लिशिंग हाऊस प्रायव्हेट लिमिटेड, नवी दिल्ली, पृ.क्र. ११

७. रघुवंशी, डॉ. व्ही.पी.एस., "भारतीय राष्ट्रवादी चळवळ आणि विचार," लक्ष्मीनारायण अग्रवाल, शैक्षणिक प्रकाशक, आग्रा, १९५९, पृ.क्र. ९८

८. उपरोक्त, खान, डॉ. वसीम अहमद, पृ.क्र. ५

९. उपरोक्त,अग्रवाल, डा श्याम मोहन, पलसानिया डॉ. महेन्द्र सिंह, पृ.क्र. ३२५-३२६

Cite This Article:

डॉ. टकले वि. भा. **(2025).** *भारत आणि पाकिस्तानातील कारगिल युद्धानंतरच्या संबंधाचा आढावा.* **In Educreator Research Journal: Vol. XII (Issue VI),** pp. 99–108. **Doi:** https://doi.org/10.5281/zenodo.18327415